

Michal Škrabal

KOCHOVÁ, P., & OPAVSKÁ, Z. (Eds.). (2016). *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

1. Předkládaná koncepce chystaného (a dlouho vyhlášeného) nového výkladového slovníku češtiny vzbudila značnou pozornost, v odborném tisku už stačily vyjít minimálně dvě recenze (Vachková, 2016; Ivanová, 2017). Zájem o tuto publikaci je zasloužený, vřdyt v kontextu českého slovníkářství takto objemný teoretický konvolut, s výjimkou (interních) *Směrníc pro vypracování rukopisu Slovníku spisovného jazyka českého* (Helcl, Sochová & Kozlová, 1957), případně též dalších souhrnných metalexikografických prací (Čermák & Blatná, 1995; Vachková, 2007, 2011), dosud nevyšel. Neméně cenný je i diachronní aspekt monografie: autoři svá teoretická východiska k jednotlivým dílčím otázkám opírají o popis lexikonu v předchozích výkladových² slovnících češtiny, který je přehledně shrnut na začátku každé (pod)kapitoly. Svým způsobem tak zachycují vývoj české metalexikografie za posledních bezmála sto let, což může být místy četba poutavá, až vzrušující.

Obecně se traduje, jak komplexní a složitá lexikografická práce je, před kolika obtížnými rozhodnutími stojí slovníkář prakticky po celou dobu svého úsilí — a sami lexikografové tuto tradici rádi přiživují. Málodky přitom nechají nahlédnout laickou veřejnost do své „čarodějné kuchyně“.³ Pěstovat o sobě obraz „neškodného dřiče“ (Johnson, 1755, s. 1195) a omezit výklad své koncepce jen na obligátní pokyny pro uživatele v úvodu slovníku⁴ považují za nešťastné, stejně jako fakt, že je u nás metalexikografie dlouhodobě přehlížena. Osobně proto *Kapitoly* vítám a vidím v nich příslib měnícího se přístupu k teoretickým aspektům lexikografie, jinak disciplíny navýsost praktické. A třebaže v pořadí až jako třetí, pokusím se zhodnotit úsilí autorského kolektivu a učinit pár poznámek, převážně takových, které z úst mých „předřečnic“ dosud nezazněly. Perspektiva dvoujazyčného lexikografa snad nebude na škodu, ale naopak ku prospěchu, stejně jako pro mě byly cenné a podnětné poznatky a zkušenosti autorského týmu ASSČ: jednojazyčná a dvoujazyčná lexikografie má, navzdory svým specifikům, i překvapivě mnoho styčných bodů.

Pokusím se hodnotit primárně koncepční stránku slovníku, nikoliv slovník samotný — venkoncem na to je ještě brzy, byť už jisté závěry činit lze, jak ze vzorového

1 Tato recenze vznikla v rámci programu Progres Q08 *Český národní korpus* uskutečňovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

2 V menší míře též ve speciálních, např. valenčních slovnících (s. 64).

3 Explicitně je tu proto potřeba jmenovat čestnou výjimku, jejíž vydání je ohlášeno na letošní rok: popularizační příručka *Jak se píše slovníky aneb Lexikografie pro každého* (Lišková & Šemelík, v tisku).

4 Ty beztak nikdo nechte, namítl by skeptik. Bo Svensén (2009, s. 459) s odkazem na Henriho Béhojnta uvádí číslo až alarmující: 89 %. Lze se však setkat i s čísly ještě vyššími.

písmene A, dostupného aktuálně na webu (www.slovníkcestiny.cz), tak z četných příkladů přímo v monografii (zde už jsou příkladová hesla napříč celou abecedou).

Peněkd matoucí je hned první slovo v titulu monografie, tedy *kapitoly*. Vídám ho poslední dobou v názvech odborných publikací čím dál častěji, případně ještě s přívlastkem *vybrané* — jde patrně o sílící trend skromnosti strategie. Leckde má ovšemže své opodstatnění, zde se mi však zdá zbytečně skromné, působící nechtěně dojmem jisté nedovršenosti a provizornosti. Přestože koncepce ASSČ pochopitelně nepokryje všechny případy, s nimiž budou autoři konfrontováni (jistě míry improvizace je však v lexikografii vždy zapotřebí), měla by předkládaná monografie být přece jen víc než pouhými *kapitolami*. Navíc soudě podle obsahu, který pokrývá všechny jazykové roviny a veškeré nezbytné aspekty makrostruktury i mikrostruktury, je takové označení vlastně zavádějící. Snad chce akcentovat fakt, že každá z kapitol byla zpracována jiným členem autorského týmu; nicméně dnešní lexikografie je doménou právě takto početných tvůrčích kolektivů,⁵ jejichž členové musí sladit své odlišné postoje k jednotlivým otázkám ve prospěch celkového díla.

Setrvejme ještě u titulu monografie, respektive slovníku samotného: jde mi nyní o přívlastek *současné*. Posun od příručky zachycující spisovný jazyk k neutrálnímu atributu *současný* nelze než ocenit; počáteční přívlastek *akademický* by se totiž, minimálně v očích nezanedbatelné části české veřejnosti, pojil spíše s onou spisovností (srov. Uličný, 2018). A přestože tato náhrada má své opodstatnění, tzn. že tvůrci slovníku pracují daleko více s kolokvialismy, univerbáty, profesionalismy a slangismy, expresivními výrazy (včetně vulgarismů) atp.,⁶ přece jen bylo žádoucí jít ještě dál, tj. zohlednit více mluvenou podobu češtiny, a to především v morfologické části heslové statě, kde se však autoři rozhodli uvádět „*pouze tvary odpovídající spisovné jazykové normě*“ (s. 49). Škoda že jim chyběla odvaha k větší benevolenci na poli tvarosloví, když ji dostatečně prokazují v lexikální oblasti — přitom by si vystačili s týmž inventářem stylistických kvalifikátorů (viz dále, odd. 5). Česká lexikografie by tak mohla splatit svůj jistý dluh a zároveň by dostala šanci překročit vlastní stín: z preskriptivního pólu povýšit minimálně na proskriptivní pozice (srov. Vachková, 2016, s. 124). Snad by byla i znatelně scelená propast mezi oběma varietami češtiny.⁷

Frekvence má být pro dnešního lexikografa primárním údajem,⁸ a přestože se k ní autoři ASSČ v *Kapitolách* opakovaně odvolávají jakožto k výchozímu kritériu, zdá se

5 Pod monografií je podepsáno celkem 20 autorů, další desítky spolupracovníků na projektu jsou uvedeny na <http://www.slovníkcestiny.cz/web/autori.php>.

6 Na dluh slovníků vůči mluvené formě jazyka upozorňuje už v r. 1995 F. Čermák (1995, s. 96).

7 Používá-li se např. tvar *chcu* v prototypicky mluvené řeči na území Moravy a Slezska v přibližně 25 % případů oproti standardnímu výrazu *chci*, proč by se tento údaj neměl objevit právě ve slovníku, jenž si klade nemalé ambice? Jinými slovy: proč poměry jednotlivých variant, včetně těch nespisovných (leč dostatečně frekventovaných), explicitně neuvádět, notabene jsou-li tato data dostupná? Např. po vzoru *Mluvnice současné češtiny* (Cvrček et al., 2010, s. 269). Srov. <http://syd.korpus.cz/ubynPfoL.syn>, případně údaje z nejnovějšího mluveného korpusu ČNK ORTOFON, který je vyvážený z hlediska regionálního.

8 Zároveň je však potřeba korigovat ji disperzí, tedy rozložením daného jevu napříč korpusem, tak aby se zjistila jeho nerovnoměrná distribuce v korpusu, potažmo jazyce. Korpusové

mi, že plně nevyužili potenciálu, jež korpusová data nabízejí (a jenž v důsledku odlišuje moderní lexikografii od té dosavadní, předkorpusové). Omezili se pouze na volbu, zda daný lexém (včetně těch víceslovných) do hesláře zařadit, či nikoliv, v případě polysémních jednotek na sled jednotlivých významů, u dublet na jejich pořadí,⁹ šlo však jít ještě dál — aniž by bylo nutno explicitně uvádět (často problematické, uznávám) frekvence jednotlivých lexémů či tvarů. Praxe rozčleňovat lexikon do různých frekvenčních pásem, známá ze zahraničí, je sice zmíněna (s. 75), ale zamítnuta s ohledem na další zdroje, které jsou co do velikosti s korpusy ČNK nesouměřitelné. Vysvětlení je to však neuspokojivé, ba až poněkud alibistické. Pomineme-li doplňkové zdroje v podobě stávajících slovníků, vytvořených vesměs na nekorpusové bázi (tudíž by neměly být korektivem výsledné podoby hesel, naopak mají sloužit ke konfrontaci dosavadního popisu lexikonu s objektivními jazykovými daty), lze i z dalších elektronických zdrojů¹⁰ čerpat data o četnosti lexémů a ta vhodným způsobem srovnávat s frekvencemi získanými z ČNK. Nadto hledám-li na Googlu slovo v SYNu nedoložené (či doložené nedostatečně), půjde dozajista o výraz řídký, o neologismus či okazionalismus, nebo naopak archaismus, vždy však o periférii slovní zásoby. Podstatný je tu přitom spíše opačný pól, tedy lexikální jádro češtiny — ať už si je definujeme jakkoliv —, důležité mimo jiné pro didaktické účely (srov. Prošek, 2016; Čermák & Křen, 2011).

Abych uzavřel úvodní oddíl, přívlastek *současné* je sice namístě, ale pořád za ním čtu implicitní [*primárně spisovně*]. Vyšší míra kolokvialismů, ať už se symbolem trojúhelníčku, či bez něj, zastoupených v hesláři nestačí. Tvůrci tu, alespoň v mých očích, zůstali na půl cesty, bohužel.

2. Naopak je zapotřebí pochválit je za četné inovace, které, věřím, přispívají k lepšímu popisu jednotlivých jazykových jevů, k přehlednější výstavbě heslových statí a vpsledku i k větší uživatelské přívětivosti. V první řadě s povděkem kvituji vyšší míru autonomie jednotlivých lexémů, mající za následek odklon od tzv. hnízdování, které se dříve využívalo čistě z praktických důvodů, kvůli omezenému místu (zvláště u SSČ).¹¹ Autoři ASSČ hnízdují pouze v omezené míře: např. u přechylování nebo tvo-

nástroje dnes tuto možnost standardně nabízejí, např. rozhraní KonText uvádí tzv. průměrnou redukovanou frekvenci (ARF — *average reduced frequency*).

- 9 Ani zde to však neplatí bezesbytku, viz např. pádové spřežky psané dohromady či zvláště (případně ještě v kombinaci s různou pravopisnou podobou). Tam je vždy jako první, tzn. jako lemma, uváděna jednoslovná varianta, bez ohledu na vzájemný poměr jejich frekvencí (s. 33–34). Obecně lze mít výhrady k sledu některých dublet: např. lemma *Asijec* není v žádném z korpusů řady SYN frekventovanější než dubletní podoba *Asiat*, totéž platí u přechylených lemmat *Asijka/Asiatka*.
- 10 V případě ASSČ jde především o mediální archiv společnosti Newton Media, a. s., a z mnoha ohledů ošidný internet (podrobněji viz s. 16–17). K problematičnosti frekvenčních údajů poskytovaných vyhledávačem Google viz např. Kilgarrieff, 2007. Vzhledem ke snazší manipulaci s daty i k jejich neproměnlivosti se tvůrci rozhodli využít korpus Araneum Bohemicum Maximum (Benko, 2015), tvořený výhradně internetovými texty.
- 11 Důsledně nehnízdující PSJČ však dokazuje, že se bez této praxe dá obejít, byť za cenu nepoměrně větších nároků na místo. O tom, nakolik se musí na omezený prostor ohlížet tvůrci ASSČ, tu nicméně nechci spekulovat.

ření deminutiv či iterativ, pokud derivovaný lexém zachovává stejnou sémantickou strukturu jako základové slovo. Tam si lexikograf vystačí se stručným, až minimalistickým popisem i menším počtem příkladů užití, aniž by to bylo na úkor úplnosti či srozumitelnosti. Jakmile se však významová struktura mezi oběma lexémy liší, je namístě vytvořit pro derivát samostatné heslo (viz např. slovo *autíčko*, které má oproti základovému monosémnému slovu *auto* hned tři významy — s. 193–194, srov. např. typ *bakalář* × *bakalářka I, II* s odlišnou slovotvornou motivací — s. 200). Tyto případy od sebe nicméně nebude vždy snadné odlišit, což by ladně vyřešil úplný ústup od hnízdování; až pak bude autonomnost lexémů završena, či s jistou nadsázkou řečeno, slova se plně „emancipují“. Chápu, že v prostorem limitované tištěné verzi je to poměrně radikální krok, v té elektronické tomu však nic nebrání, respektive oba principy by se v ní daly jednoduše zkombinovat: daný derivát by pak vystupoval jako samostatné heslo, zároveň však jako heslo přihnízdované k základovému lexému, jehož slovo- tvorný potenciál by se tím názorně demonstroval.

Větší autonomnost se dotýká i tradičního postrachu lexikografů, tj. víceslovných lexémů, chápaných zde — v souladu s J. Macháčem — jako „komplexy dvou nebo více slov reprodukováných a reprodukovatelných v konkrétních promluvách jako hotové již celky v ustáleném již významu“ (s. 165–166) a dělených do tří podskupin: sousloví,¹² frazémy a víceslovná synsémantika spolu s víceslovnými interjekcemi. Některé, zvláště ty, jejichž význam je odvoditelný od významu jednotlivých složek, jsou uváděny pouze v rámci exemplifikace jednoslovného hesla, v opačném případě má víceslovný lexém povahu sublemmatu¹³ ve speciální části heslové stati; je opatřen vlastním výkladem významu i exemplifikací (týká se to všech frazémů a zčásti též zbylých dvou podskupin). Sublemmatizace (alespoň v takovéto míře) je smělym experimentem, který je nutno ocenit, byť i zde se ukazují meze a problematické stránky, zvláště u frazémů,¹⁴ jež se obtížně nechávají „vázat“ nejen ke konkrétnímu významu,¹⁵ ale i lexému.

Pokud už nabyly na autonomnosti víceslovné jednotky, čekal bych od tvůrců podobné rozšíření makrostruktury rovněž opačným směrem, tj. o jednotky na sublexikální úrovni. Ve slovníku se však počítá pouze s hesly pro produktivní slovo- tvorné komponenty složenin (a to jak iniciálními: *auto-*, *bio-*, *jedno-*, *vele-* aj., tak finálními:

12 Tato velmi různorodá skupina lexémů nefrazeologické povahy zahrnuje např. „*neterminologická* sousloví, *terminologická* sousloví (víceslovné termíny), *víceslovné přejímky* a *citátové výrazy*, *víceslovná derivovaná* sousloví, *víceslovná propria*, *jmenná* a *slovesná multiverbální pojmenování*“ (s. 167, jejich podrobný popis na s. 170–174). Víceslovné přejímky a citátové výrazy (typu *alter ego*, *baby boom*, *curriculum vitae*, *conditio sine qua non* apod.) jsou navíc zpracovány jako samostatná hesla v hlavním hesláři, což je praxe převzatá z dřívějších výkladových slovníků — a ovšemže doporučeníhodná.

13 Autoři používají půvabný český protějšek *podheslí*.

14 Při rozlišování mezi souslovími a frazémy (s. 167) se tvůrci opírají o pojetí O. Martinové. Srov. přílehlavé doplnění v recenzi M. Ivanové (2017, s. 181).

15 Ustupuje se naštěstí od praxe uvádět frazémy pod dílčí významy příslušného lexému, umisťovány jsou čím dál častěji do speciální frazeologické části hesla (téměř vždy na jeho konci, po výkladu a exemplifikaci jednotlivých lexií). Zvláště u lexémů polysémných a s velkým „frazeologickým potenciálem“ tu může vyvstat otázka, jak ideálně řadit jednotlivé frazémy (zvláště jsou-li jich desítky).

-fob, -logie, -mil/-mílec, -denní aj. — s. 22, viz též s. 208–209, srov. Šimandl, 2016), zato zmizely — neznámo proč — jednotlivé prefixy, byť jejich popis přinesl SSJČ a v omezené míře též SSČ.¹⁶

3. Dalšími inovacemi přecházím k ústřední části monografie (kap. 12 a 13), věnované popisu významu lexémů pomocí slovníkové definice, tedy pomyslnému středobodu celé jednojazyčné lexikografické praxe. Zde oceňuji logicky vystavěný výklad, věnující se nejprve obecným zásadám popisu významu a následně pojednávající jednotlivé slovní druhy (v jejich rámci pak specifické poddruhy, případně gramatické kategorie). Začíná se vždy teoretickými východisky, opírajícími se mimo jiné o trojici slovníkových předchůdců, následuje řešení daného jevu v ASSČ, doplněné o vhodnou exemplifikaci.

Tvůrci ASSČ se opírají o „tradiční podob[u] výkladové perifráze, jež obsahuje sled podstatných definičních prvků (generického/rodového, diferenčních a některých prvků fakultativních, encyklopedických)“ (s. 80–81); je tu znát jistý ostych před co-buildovským typem definice, ačkoliv si jej lze představit jako fakultativní, alternativní výklad lexému určený specifickým skupinám uživatelů (děti a mládež, nerodilí mluvčí). Samotný význam se vykládá čtverým způsobem: základním typem je klasický, opisný výklad, pracující s kategoriemi *genus proximum* a *differentia specifica*; u adjektiv smyslových vjemů a citoslovců převažuje výklad ostenzivní; u přechýlených názvů, deminutiv a iterativ zas slovotvorná perifráze a u některých příznakových slov, „kdy by byla výkladová perifráze nepřirozená, nepřiměřená, nebyla by jazykově úsporná“ (s. 82), se využívá výklad synonymem.¹⁷ Užití doplňujících a upřesňujících významových prvků a sémantizačních poznámek se mi jeví, alespoň na stranách recenzované monografie, jako přiměřené a uvážlivé — nebude však snadné udržet vždy tato teoretická východiska v praxi. Toho jsou si ostatně vědomi sami tvůrci, když před „devatero“ obecných zásad výkladu významu (s. 81–82) předsunuli doznání, že je nelze „považovat za absolutně platné“ (s. 81). Nelze než souhlasit; není dobré nechat se při lexikografické práci bezezbytku svázat rigidními předpisy a dogmaty, naopak je třeba používat zdravý selský rozum a mít na paměti slova klasikova: nejlepší slovníkový výklad je takový, který kombinuje „stručnost, úplnost a srozumitelnost“ (Johnson, 1747).

Nikterak nepřekvapí ani zpracování polysémných jednotek. K odlišování jednotlivých významů (lexií) je využíván početný rejstřík tradičních prostředků: vedle primární relace k odlišným denotátům jde o porovnávání s lexémy ze stejné sémantické

16 Sémantika těchto prefixů se přitom v posledních desetiletích nijak radikálně neproměnila. Zajímavá je konfrontace významové struktury daných prefixů se sémantikou jim odpovídajících prepozic: jak výrazně by se odlišovalo z hlediska sémantického např. předložkové heslo *na* od hesla prefixu *na-*?

17 Často se však dané způsoby kombinují a vhodně doplňují. Do následující definice je kromě opisného a slovotvorného výkladu užitečně včleněn i český ekvivalent, který není na rozdíl od lemmatu obouvidový:
adoptovat 1. přijímat, přijmout cizí dítě za vlastní na základě rozhodnutí soudu, získávat, získat adopcí; syn. osvojit, osvojit [...].

třídy a/nebo slovní čeledi, rozdílná kolokabilita, stylistická či pragmatická hodnota, odlišnosti gramatické povahy aj. Neostrost hranic mezi jednotlivými významy přímo vybízí k uvádění (již ve starších slovnících běžně zaznamenávaných) sémantických odstínů. Stanovení základního významu a pořadí dalších lexíí se odvíjí od trojice kritérií: kromě frekvence se přihlíží i k lexikální sémantice slova (od kterého významu lze nejlépe vyvodit ostatní významy) a jeho stylistické hodnotě (hledá se význam co nejneutrálnější). V případě derivátů koresponduje sled významů, až na opodstatněné výjimky, s řazením u základového hesla.

Dále mě daná pasáž mile zaujala především těmito prvky:

- důslednou „významovou ekvivalenci definovaného a definujícího, včetně slovnědruhové a funkční souměrnosti“ (s. 81)¹⁸ spolu s konzistentním užíváním stejných „opěrných slov“ pro členy téže lexikálněsémantické třídy; metajazyku vůbec věnovali autoři značnou pozornost (byť nebyl definován předem) — což se pozitivně odrazilo na výsledných definicích;
- větším využitím paradigmatických vztahů, tedy synonymie (kap. 14) a antonymie (kap. 15);
- zavedením tzv. „sémantické zkratky“, jejímž účelem „je dostatečně zřetelně, napovědět“ uživateli význam slova užitého ve slovníkové definici, aniž by musel ve slovníku dál hledat“ (s. 89);
- poskytnutím doplňkových informací encyklopedického rázu u vybraných hesel (s. 161).

Část o výkladu významu si dovolím uzavřít citátem již svrchu zmíněného Samuela Johnsona, jenž v předmluvě ke svému slovníku píše: „Nejvíce nesouhlasu se svou prací očekávám v otázce výkladu; nemá smysl doufat, že uspokojím ty, kteří snad ani spokojeni být nechtějí, neboť jsem nebyl vždy spokojen ani já sám.“ (Johnson, 1755, s. 88).

4. Pozitivně je možno vnímat rovněž způsob, jímž se v ASSČ zpracovává lexikální valence.¹⁹ Syntagmatická informace je v českých (nejen výkladových) slovnících dlouhodobě poddimenzována, omezujíc se prakticky jen na slovesa; v míře dostatečné je třeba hledat ji v některém ze speciálních, valenčních slovníků. Přitom kolokabilita je základním rysem každého lexému, (spolu)vymezujícím jeho místo v lexikonu, navíc odlišné valenční rámce většinou konstituují dílčí významy, a to zdaleka nejen u sloves (viz např. heslo *adept* s dvojitou valencí, tudíž i dvěma významy). ASSČ se toto manko pokouší vyrovnat pomocí tzv. „explicitní podob[y] většného vzorce“ (s. 65), jenž je uváděn buď pro celé heslo hned za lemmatem, nebo pro jednotlivé lexie za příslušným číslem

18 To se týká především základních autosémantických slovních druhů; u synsémantik, zájmen a číslovek tuto souměrnost dodržet nelze a užívá se většinou slovesných tvarů 3. os. sg. prez.; k výkladu citoslovcí se jakožto „opěrná slova“ užívají substantiva.

19 Termín *valence* autoři omezují pouze na slovesa, u jmen se operuje s pojmem *vazebnost* (s. 64–68). K rozšířenějšímu pojetí valence, neomezujícímu ji prakticky na žádný slovní druh, viz např. Čermák, 1995, s. 105; 2010, s. 285–287).

významu, a to v míře dosud vídané pouze ve valenčních slovnících. Mimoto postihuje nejen tradiční pravostrannou valenci, ale také levostrannou, přičemž obě strany jsou elegantně odděleny pomocí dvojité kolmičky; valence může být nadto ještě zpřesněna sémantickou glosou, vymezující lépe jednotlivé aktanty. Výsledné valenční rámce tak občas, pravda, bývají poměrně složité, až na pomezí přehlednosti, a jisté zjednodušení by jim prospělo,²⁰ i tak nemůže být o jejich potřebě v popisu lexému pochyb; a uživatel je jistě uvítá a brzy jim přivykne. Langueový potenciál těchto schémat je pak dále naplněn vhodně vybíranými příklady v exemplifikační části hesla.

5. Problematicnost stylistické charakteristiky lexémů (kap. 10), jejíž primární funkcí je oddělit příznakovou část lexikonu od bezpříznakové, je dána dvojí příčinou: jednak jde o notně subjektivní rys lexikografické práce, jednak právě prostřednictvím těchto kvalifikátorů slovník nejrychleji zastarává.²¹ Snad proto tvůrci rezignovali na jakékoliv radikální kroky a i přes nabízené alternativy, v leccems inspirativní (Čermák & Křen, 2011; Homoláč & Mrázková, 2014), vsadili raději na stávající, jen nepatrně pozměněnou sadu tradičních (tedy i vyzkoušených) kvalifikátorů. Začnu tím nejproblematictější: *kolokv.*, označujícím kolokviální lexémy. Ten autoři vybrali „*s ohledem na rozličnost obsahů, jimiž naplňovaly kvalifikátor ob. a hovor. jednotlivé výkladové slovníky češtiny*“ (s. 70), podpůrným argumentem jim bylo jeho zavedení v *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. I přes neblahou zatíženost těchto dosavadních kvalifikátorů a jejich vágnost se mi toto řešení nejví jako příliš efektivní, došlo pouze k přenálepkování dané kategorie, přičemž nová značka není nijak intuitivní (minimálně ve srovnání s ostatními zkratkami vycházejícími z českých názvů) a případný doplňkový trojúhelníček, naznačující tendenci k bezpříznakovému, tudíž spisovnému užití, celou věc jen znepřehledňuje.²² Vytýčení přechodného pásma mezi spisovnou a nespisovnou varietou jazyka je sice logickým krokem, zato problematickým z hlediska uživatelů: ti se budou patrně dožadovat jednoznačné odpovědi, zda smějí dané slovo použít ve spisovném projevu, nebo ne. Snad by bývalo lepší přejmout z anglosaského pro-

20 K tomu kriticky ve své recenzi Ivanová (2017, s. 178). Za vzor lze doporučit např. *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, kde je valence dokonce povýšena na princip rozlišování významů. (Za toto upozornění děkuji dr. Martinu Šemelíkovi.)

21 Viz též Bosák (2008, s. 123–124): „Z pragmaticko-praktických příčin by v slovníku malo být čo najmenej kvalifikátorov: slovník stráca aktuálnosť predovšetkým ‚vdaka‘ kvalifikátorom, keď každá lexikálna jednotka má svoju — v podstate dobovú — značku. Kvalifikátory v slovníku by však mali objektívne odrážať pohyb v jazykových podsystemoch (pravopis, výslovnosť, morfológickú a slovotvornú variantnosť a i.), nielen registrovať daný stav. Zároveň však kvalifikátory vydávajú svedectvo aj o jazykovej kompetencii tvorcov slovníkov, sú v nich v rozličnom stupni obsiahnuté aj autorské subjektívne postoje a hodnotenia. Hlavný problém je teda v tom, ako prostredníctvom kvalifikátorov čo najviac zjednotiť a zobjektívizovať tieto hodnotiace postoje aj pre používateľov slovníkov.“

22 Orientace jeho vrcholu směrem nahoru sice může evokovat stylisticky vyšší platnost, v záplavě jiných grafických symbolů (především čtverečku, romboidu či plného trojúhelníčku, uvozujícího příhruždovaná hesla) se jeho motivace zatemňuje. Celkový přehled o grafických značkách použitých v ASSČ je k dispozici zde: <http://www.slovníkcestiny.cz/web/zkratky.php>.

středí osvědčenou dichotomií formální × neformální prostředek, případně ji kombinovat s jinou: prostředek typický pro psaný × mluvený jazyk; právě na podkladě těchto dvou kritérií se jazyk dělí do základních textových makrotypů (Čermák, 1995, s. 101, srov. též Homoláč & Mrázková, 2014, s. 4n). Takovýto odklon od dosavadní tradice je však, zdá se, těžko stravitelný nejen pro veřejnost, ale i pro nejednoho tuzemského lingvistu.

Pokud jde o problematiku publicismů, osobně bych se klonil k jejich vydělování jakožto lexémů vyskytujících se typicky a převážně v publicistických textech, což ovšem nevyklučuje trend naznačený M. Vachkovou, a sice tíhnutí k „*tvorbě metafor, které přecházejí do mluveného úzu*“ (Vachková, 2016, s. 124). Podobně bych vnímal i případný kvalifikátor *mluv.* (chceme-li se mermomocí zbavit onoho „zdiskreditovaného“ kvalifikátoru *hovor.*) jako označení lexému užívaného typicky a zejména v mluvených projevech, přičemž to nevyklučuje jeho tlak na vývoj spisovné normy, zvláště bude-li takovýto výraz (ale i dílčí tvar) zahrnut do výkladového slovníku.

K dalším kvalifikátorům už jen stručně. Oceňuji nově zavedené označení neoficiálního výrazu, podobně bych však čekal značku pro výraz laický či lidový (např. u biologické taxonomie), ta je přitom implicitně skryta v samotné definici, cílcí právě na laického uživatele. Vymezení poetismů by bylo záhodno výrazně přehodnotit, předkládané pojetí odkazuje k poezii 19. století, přičemž ta současná je diametrálně odlišná. Kvalifikátorů označujících expresivitu je možná zbytečně mnoho, některé mají tendenci se překrývat (zvláště pro dětský × mazlivý a ironický × sarkastický výraz). Zda je toto rozlišování zbytečně jemné, se uvidí až po dokončení slovníku, v takovém případě bych se nebál celou sadu redukovat (obdobně se aktuálně používá více než sto oborových značek — s. 178). A konečně, vítám zásadní úbytek nicneříkajícího kvalifikátoru *přen.*, zvláště u označování jednotlivých lexíí polysémních lexémů. Nejsou svým způsobem přeneseny všechny významy, s výjimkou jednoho jediného, toho základního? To už raději poukážeme na obraznost, metaforičnost daného užití lexému (značka *fig.* [*urative*] v anglosaské tradici).

6. Už pouze bodově chci zhodnotit některé další metodologické postupy, vesměs pošetitelné:

- snahu o komplexnost popisu, zahrnující všechny jazykové roviny;
- důsledné lišení slovnědruhově homonymie, jdoucí však někdy až za rámec nutnosti (typ *duchovní I–III*, kdy dvojici samostatných lemmat tvoří substantivizované podoby: maskulinní a od ní přechýlená femininní — s. 38); problematické, hraniční případy mohou souviset s přehodnocováním slovnědruhově platnosti jednotlivých lexémů;²³

²³ Zvláště problematické jsou v tomto ohledu číslovky: např. *dvakrát*, označovaná v záhlaví celého lemmatu jako násobná číslovka, přičemž 3. význam jí přisuzuje funkci příslovce (s. 111); obdobně i dílová číslovka *polovina*, jejíž 2. význam je substantivní (s. 113). V čem se takové případy liší kupř. od slovnědruhového homonyma *alfa*, zpracovaného do dvou samostatných lemmat: substantivního a adjektivního (podobně hesla jako např. *afro*, *allegro*, *blond* aj.)?

- vhodně volené příklady dostatečně ilustrující úzus daného slova;²⁴
- neuvádění přechodníků v tvaroslovné charakteristice sloves jakožto tvarů zastaralých, v dnešním jazyce prakticky neužívaných budiž příkladem zdravého odklonu od dosavadní tradice;
- vzhledem k obtížnosti dané problematiky se autoři obdivuhodně vypořádali s těmito dílčími otázkami: reflexivita sloves (s. 119–123), vidové protějšky (s. 114–115), neosobní (s. 115) či kategoriální (s. 117) užití slovesa.

7. K některým rozhodnutím kolegů pracujících na ASSČ se však stavím kriticky, zvláště tam, kde si myslím, že měli dosavadní praxi opustit. Kromě těch již zmíněných je to např. lpění na vedlejších, specializovaných heslářích, ačkoliv celosvětově se od nich spíše ustupuje. Není mi jasné, proč vlastně vydělovat z hlavního hesláře jisté třídy slov (v českém prostředí tradičně vlastní jména a zkratky²⁵), v čem jsou specifictější než kterákoliv z oněch „specifických skupin“, jejichž zpracování je popsáno na s. 163–211 (namátkou: názvy chemických prvků či sloučenin, deminutiva, názvy oborů či jazyků, substantiva s převahou plurálových tvarů, ba dokonce i „pekařské a cukrářské výrobky“). Ovšemže je při přípravné fázi zapotřebí lexikon „rozbít“ do mnoha desítek, ne-li pár set funkčně sémantických tříd a pro zpracování každé z nich vypracovat osobité principy (což se tvůrcům ASSČ vesměs podařilo), při následném popisu lexikonu jakožto celku je však nezbytné všechny tyto slovní třídy integrovat do jediného hesláře. Volal-li jsem výše (odd. 2) nepřímou po jisté „emancipaci“ slov, týká se i těchto lexémů.

Nejen takovýto příklad ukazuje, jak dvousečná může být silná tuzemská lexikografická tradice, jež autorskému kolektivu zajisté pomohla koncepci zdárně sestavit. Na druhou stranu dokáže být i svazující a paralyzující tam, kde by tvůrci mohli — a měli — být radikálnější a inovativnější; namísto toho hrozí, že zůstanou ve vleku této tradice, ať už z nedostatku odvahy, času, či z jiných důvodů. Silný vliv se odráží i v dominanci tuzemské odborné literatury v závěrečném bibliografickém soupisu (kvantitativně však impozantním), té zahraniční²⁶ bych uvítal více: ačkoliv autoři vytvářejí výkladový slovník češtiny, nelze resignovat na moderní lexikografické trendy, pronikající do našeho prostředí s notnými obtížemi.²⁷ V centru pozornosti by měl stát budoucí adresát, slovník by pak měl být primárně chápán jako ryze

24 Avšak kupř. exemplifikace u vzorového hesla *buk* (<http://www.slovníkcestiny.cz/web/zasady.php>) evokuje, že za ním v českém prostředí číhají nebo čekají toliko policisté.

25 Srov. ale zahrnutí zkratk apelativní povahy do hlavního hesláře (s. 22).

26 Slovenskou v to nepočítaje, jakkoliv je přirozené a záhodné začlenit i tu, už pro onen záviděníhodný náskok, který slovenští lexikografové proti svým českým kolegům při práci na výkladovém slovníku mají.

27 Srov. např. ambiciózně pojatý *Slovar sodobnega slovenskego jezika*, jehož tvůrci mají na zřeteli potřeby různých typů uživatelů (vedle veřejnosti laické a odborné též např. nerodilé mluvčí) a počítají třeba i s využitím principu tzv. *crowdsourcingu*. Vedle samotného výkladového slovníku se plánuje využít získaná lexikografická data při tvorbě dalších slovníkových derivátů (opět s různými cílovými adresáty), ale také k vylepšování stávajících jazykových technologií pro slovinštinu (Čibej, Fišer & Kosem, 2015, s. 78).

praktický nástroj k řešení jazykových problémů, nikoliv jako artefakt lingvistické analýzy.

Nakonec připojím ještě některé osobně vnímané „lakuny“. Očividně se neshodneme třeba na potřebě uzuálního typu informací, např. formou infoboxů s tzv. *usage notes* (v západní lexikografii hojně rozšířených); autorským kolektivem nejsou — bohužel — pocítovány jako dostatečně palčivé na to, aby se do koncepce ASSČ vůbec promítly. Uvítal bych rovněž širší prostor pro etymologii, alespoň v rozsahu výkladů v etymologickém slovníku Jiřího Rejzka (2001), ostatně jednoho z členů autorského kolektivu. V ASSČ se omezila pouze na původ přejatých slov (formou zkratky se uvádí jazyk, z něhož daný lexém pochází), a přitom se u laické veřejnosti těší nemalé přízni. Jsem si jist, že by oba tyto typy informací patřily k nejvyhledávanějším a napomohly by větší popularitě slovníku.

Mimoto postrádám jakoukoliv vizi do budoucna, byť jen v náznacích; jen mlhavě se tu hovoří o elektronické verzi ASSČ, jejíž stávající podoba však působí — přízniveji si — poněkud přežile a potřebovala by osvěžit a zmodernizovat, aby neevokovala amatérské weby z počátku tisíciletí. Osobně vidím budoucnost lexikografie v propojení s korpusem a jinými korpusovými nástroji, v agregaci lexikálních dat prostřednictvím doplňkových, přidružených modulů, v datové koncentraci na jednom portálu. Z něj by pak bylo možné pomocí hypertextových odkazů získávat doplňkové informace: bohatší exemplifikaci přímo ze synchronních korpusů, srovnání vzájemně si konkurujících variant z nástroje SyD,²⁸ uzuální informace mimo jiné z přebohaté databáze dotazů na jazykovou poradnu ÚJČ atd. Nejsem si však sám jist, zda takovýto výhled do budoucna do koncepční příručky skutečně patří, řadím jej proto záměrně mezi subjektivně podmíněné výhrady.

8. Mám-li shrnout své hodnocení *Kapitol*, je převážně pozitivní. Koncepce působí velice konzistentně a promyšleně, mnohdy až do pozoruhodných detailů. Přístup analytický se tu vhodně doplňuje se syntézou, teorie se snoubí s praxí, langueová východiska slovníku jsou přiměřeně naplňována konkrétní řečovou materií.²⁹ Dobrý slovník by měl reflektovat především to, že žádný lexém neexistuje v jazyce izolovaně. Spletité sítě vztahů syntagmatických i paradigmatických, ale též funkčních každého jednotlivého lexému (srov. Čermák, 2010, s. 256) si jsou autoři, zdá se, dobře vědomi.

Poněkud technicistně řečeno: *Kapitoly* jsou výborně sepsaná dokumentace k projektu (a bohdá v dohledné době i k hotovému slovníku), mimo jiné přehledně graficky vypravena a prosta rušivých překlepů a podobných nešvarů, jež se dnes žel nevyhýbají ani odborným publikacím. Svě nelehké úlohy „zglajchšaltovat“ idiolekty jednotlivých přispěvatelů se úspěšně zhostily editorky, v tak početném kolektivitu to zdaleka není samozřejmé.

²⁸ <https://syd.korpus.cz/>

²⁹ Rád při této příležitosti cituji výrok lexikografické nestorky Sue Atkinsové: „*The craft of lexicography demands not only the ability to collect data, but also the ability to make sense of it. We have to be able to see the whole picture of how our headword behaves in natural language before we can decide what information is most needed by the people who will use the dictionary we are writing.*“ (Atkins, 2002, s. 25)

Na závěr bych rád tvůrcům ASSČ popřál hodně sil do psaní dalších hesel a vůbec k úspěšnému dokončení celého díla — k čemuž bude zapotřebí nejen jejich osobního nasazení, neřkuli oběti, ale též dostatečné institucionální podpory. České veřejnosti pak přeji, aby se co nejdřív dočkala vytouženého slovníku soudobé češtiny, s nímž bude radost pracovat.

ZKRATKY POUŽITÉ V TEXTU:

ASSČ — Akademický slovník současné češtiny

PSJČ — Příruční slovník jazyka českého

SSJČ — Slovník spisovného jazyka českého

SSČ — Slovník spisovné češtiny

LITERATURA A ZDROJE:

- Atkins, B. T. S. (2002). Then and Now: Competence and Performance in 35 Years of Lexicography. In A. Braasch & C. Povlsen (Eds.), *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002, Copenhagen, Denmark, August 13–17, 2002* (s. 1–28). Copenhagen: Center for Sprogteknologi.
- Benko, V. (2015). *Araneum Bohemicum Maximum, verze 15.04*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné z: <<http://www.korpus.cz>>.
- Bosák, J. (2008). Odras dynamiky jazyka v sístave funkčních kvalifikátorov. In A. Jarošová, A. Rangelova & J. Světlá (Eds.), *Lexikografie v kontextu informační společnosti* (s. 123–131). Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i.
- Cvrček, V. et al. (2010). *Mluvnice současné češtiny. 1/ Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Čermák, F. (1995). Paradigmatika a syntagmatika slovníku: možnosti a výhledy. In F. Čermák & R. Blatná (Eds.), *Manuál lexikografie* (s. 90–115). Jinočany: H&H.
- Čermák, F. (2010). *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Čermák, F., & Blatná, R. (Eds.). (1995). *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H.
- Čermák, F., & Křen, M. (Eds.). (2011). *A Frequency Dictionary of Czech: Core Vocabulary for Learners*. London / New York: Routledge.
- Čibej, J., Fišer, D., & Kosem, I. (2015). The role of crowdsourcing in lexicography. In I. Kosem, M. Jakubíček, J. Kallas & S. Krek, *Electronic lexicography in the 21st century: linking lexical data in the digital age. Proceedings of the eLex 2015 conference* (s. 70–83). Ljubljana: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies.
- Helcl, M., Sochová, Z., & Kozlová, K. (Eds.). (1957). *Směrnice pro vypracování rukopisu Slovníku spisovného jazyka českého*. [Interní tisk, 3. verze.] Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Homoláč, J., & Mrázková, K. (2014). K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních. *Slovo a slovesnost*, 75(1), 3–38.
- Ivanová, M. (2017). Pavla Kochová — Zdeňka Opavská (eds.): Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 78(2), 176–182.
- Johnson, S. (1747). *Preface to a Dictionary of the English Language*. London: J. & P. Knapton.
- Johnson, S. (1755). *A Dictionary of the English Language. A digital edition of the 1755 classic by Samuel Johnson*. Dostupné z <http://johnsonsdictionaryonline.com>.
- Kilgariff, A. (2007). Googleology is bad science. *Computational Linguistics*, 33(1), 147–151.
- Lišková, M., & Šemelík, M. (Eds.) (v tisku): *Jak se píše slovníky aneb Lexikografie pro každého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Prošek, M. (2016). Slovník češtiny pojatý jako moderní „learner’s dictionary“? In M. Lišková, V. Vodrážková & Z. Děngeová (Eds.), *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století. Sborník abstraktů z workshopu* (s. 63). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Leda: Voznice.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šimandl, J. (ed.) (2016). *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.
- Uličný, O. (2018). Funkce adjektiva akademický v názvech publikací ÚJČ AV ČR: K Akademické gramatice spisovné češtiny Františka Štíchy a kol. *Jazykovědné aktuality*, 55(1–2), 46–56.
- Vachková, M. (2007). *Kapitoly k německo-české metalexikografii I*. Praha: FF UK.
- Vachková, M. (2011). *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Vachková, M. (2016). Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 53(3–4), 121–125.

Michal Škrabal | Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha
<michal.skrabal@ff.cuni.cz>